

**EVROPSKA UNIJA – POLITIČKA ZAJEDNICA SUVERENIH
DRŽAVA**

**THE EUROPEAN UNION –SOVEREIGN STATES’ POLITICAL
UNION**

Sažetak

Rad se sastoji od uvoda, dva dijela i zaključka. Prvi dio pokazuje historijski osvrt na razvoj Evropske unije, dok se drugi dio bavi pitanjem određenja i pozicioniranja Evropske unije prema tipologizaciji međunarodnih regionalno-ekonomskih organizacija, uz prepoznavanje i definisanje određenih elemenata konfederalizma i federalizma koji su nastali kao rezultat ugovornog razvoja. Akcenat rada stavlja se na pitanje odnosa Evropske unije i nacionalnog suvereniteta država članica koje ga zadržavaju kao ekskluzivno pravo u ovoj organizaciji.

Ključne riječi: *Evropska zajednica za uglj i čelik, Evropska ekonomska zajednica, evropska zajednica, Evropska unija, ugovor, nacionalno, nadnacionalno, institucije, suverenitet...*

Summary

The work is consisting of an introduction, two sections and a conclusion. The first part gives a historical overview of the European Union’s development, while the second part deals with the issue of definition and positioning of the European Union according to typology of international regional and economic organizations, with identifying and defining of certain federal and confederal elements that incurred as a result of contractual development. The emphasis of work is placed on the question of relations between the EU and national sovereignty of member states that they have retained as the exclusive right within this organization.

Keywords: *The Coal and Steel Community, European Economic Community, European Community, European Union, the Treaty, national, supranational, institutions, sovereignty...*

Uvod

Globalizacijskim procesima i savremenim razvojem regionalnih organizacija (prije svih Evropske unije) dolazi do novih teorijskih koncepcija o suverenitetu. Glavne rasprave se vode na relaciji nacionalna država (države članice) i Evropska unija („nacionalna superdržava“). Sama teorijska polazišta datog problema su različita. Kreću se od stavova i shvatanja o dobrovoljnom ograničavanju suvereniteta, preko njegova ujedinjenja, do zadržavanja konvencionalnog suvereniteta kao ekskluzivnog prava država članica. Prvospomenute idu u pravcu stvaranja mita o kraju suvereniteta, ne nudeći mu konkretno nikakvu alternativu. Nasuprot njima, Frensis Fukujama¹ ističe da nacionalna država predstavlja neprevaziđeni oblik društvenog organizovanja. Shvatanja je da je konvencionalni suverenitet trenutno jedini potpuno legitimisan institucionalni oblik u međunarodnim odnosima, mada se i danas u svijetu savremene parlamentarne demokratije suverenitet označava državnim zakonodavstvom i međunarodnim odnosima, odnosno isključivo pravo odlučivanja ide preko legitimnih predstavnika vlasti, od čije volje zavisi dobrovoljno stupanje u odnose specijalne prirode sa drugim državama, formirajući regionalne ili međunarodne organizacije. Takav odnos otvara prostor u shvatanju državnog suvereniteta kao rezultata baziranog na unapređenju političke kulture i postignuća moderne demokratije. Međutim, s druge strane, trebalo bi shvatiti da održavanje državnog suvereniteta ne garantuje samo nezavisnost države kao političke zajednice, već i državnog naroda, jer suverenitet države znači istovremeno suverenitet njenih građana. Iz toga proizlazi, da je suverenost države i njenih podanika demokratski neotuđivo pravo, koje niko ne može oduzeti niti podariti. S druge strane, postoje teoretičari koji na pitanje suvereniteta u savremenim uslovima kompleksne međuzavisnosti nastoje dati odgovor u pravcu promjene i njegove prilagodbe savremenim odnosima. Ne isključujući činjenicu da nacionalna država igra jedinu i najvažniju ulogu u savremenim uslovima na globalnom planu, tako da se u tom slučaju ne razmatra kvantitet, već kvalitet državnog suvereniteta, kako bi to rekli Robert Kiohejn i Held Dejvid².

Od svog idejnog razvoja pa sve do danas nacionalni suverenitet se koristi da se označi nacionalna nezavisnost. S druge strane, historija nam pokazuje da

---

1 Frensis Fukujama, *Gradenje države*, Beograd, Filip Višnjic, 2007.

2 Dejvid Held, *Demokrtija i globalni poredak*, Beograd, Filip Višnjic, 1997.

je 20. stoljeće označava stoljeće rastuće državne međuzavisnosti. Stoga, kada se otvara pitanje ostvarenja suvereniteta država unutar Evropske unije, neophodno je naglasiti, da se ona temelji na saradnji suverenih država. Kakav je odnos između Evropske unije i njih, te da li su države članice izgubile ili su pak zadržale i zaštitile svoj suverenite u procesu ugovornog razvoja, osnovno je pitanje ovog rada.

I. Retrospektiva ugovornog razvoja

I. I. Osnivanje Zajednice za uglj i čelik

Današnja Evropska unija temelji se na ugovornom razvoju koji je počeo ranih pedesetih godina XX stoljeća. Evolutivni proces karakteriše niz specifičnosti, kao što su izmjene u nazivu organizacije, procesi proširenja, te konstantni ugovorni procesi. Rezultat ugovornog dinamizma je zajednica od dvadeset sedam evropskih suverenih država. Njen historijski razvoj počinje 18. aprila 1951. godine i činom potpisivanja „Pariskog ugovora“³. Njime je osnovana „Evropska zajednica za uglj i čelik“. Države potpisnice ovog ugovora su: SR Njemačka, Belgija, Francuska, Italija, Luksemburg i Holandija. Velika Britanija je pozvana da sudjeluje u procesu osnivanja Zajednice, ali zbog svog pravca nacionalne politike prema evropskom udruživanju, poziv je odbila. S druge strane, SR Njemačka svojim ulaskom u sastav spomenute zajednice uspjela povratiti izgubljeni državni suverenitet i međunarodni subjektivitet koji je izgubila nakon Drugog svjetskog rata.

Zajednicu za uglj i čelik okarakterisao je nadnacionalni princip koji se jasno ogledao u dva cilja: političkom i ekonomskom.

- Prvi, tj. politički cilj, bio je usmjeren na pomirenje ranije sukobljenih država, kao i sprečavanje pojave novih mogućih sukoba na prostoru zapadne Evrope.
- Drugi, tj. ekonomski cilj (uz neodvojiv politički element), bio je stavljanje francusko-njemačke proizvodnje uglja i čelika pod zajedničku vlast.⁴

Upravo zbog tako temeljenog pristupa u osnivaju (za razliku od svih do

---

3 Pariski ugovor (član 97) ograničava pravno trajanje Ugovora na period od 50 godina. Budući da je Ugovor stupio na snagu 23. jula 1952. godine, prestao je važiti istog datuma 2002. godine. Nakon prestanka pravnog važenja formalno-pravno prestala je da postoji i Zajednica za uglj i čelik, a njenu je ulogu preuzela Evropska unija.

4 Prevažodno se odnosilo na Rursku oblast u Njemačkoj, za koju se smatralo da predstavlja „svjećicu Evrope“, misleći na ekonomski metalurgijsku moć oblasti.

tada poznatih u historiji) Zajednica za uglj i čelik izgradila je određene elemente federalnog obilježja, koji su prije svega bili prepoznatljivi u uspostavi „supranacionalne vlasti“⁵ (koja se odnosila na prostor proizvodnje i trgovine uglja i čelika). Iz definisanog načina upravljanja proizašao je i visok nivo autonomnog djelovanja u odnosu na država članica. Takvo stanje proizlazilo je iz činjenice što su države članice potpisivanjem Pariskog ugovora dobrovoljno prenijele svoje određene državne nadležnosti na institucije Zajednice, koja se nametala kao nova forma nadnacionalnog odlučivanja.

Ubrzo se pokazalo da ujedinjenje nacionalnih privrednih sektora u prostoru proizvodnje i trgovine ugljem i čelikom nije moglo da odgovori ekspanzionim potrebama zapadnoevropskog tržišta, iako su oni u to doba predstavljali „najvažnije izvore energije i osnova ekonomske aktivnosti država članica, neodvojiva je od ostalih privrednih djelatnosti, kao što je ispletana sa političkim kontekstom ovog ujedinjenja.“⁶ Zato, logično je uslijedila potreba za potpisivanjem novog ugovora i osnivanje nove zajednice, koja je mogla zadovoljiti iskazane ekonomske i političke potrebe. Upravo se to i dogodilo šest godina poslije potpisivanja Pariskog ugovora 1957. godine, kada se preko Rimskog ugovora dolazi do osnivanja Evropske ekonomske zajednice i Zajednice za atomsku energiju.

I. II. Daljnji ugovorni razvoj i proces proširenja evropskih zajednica

I. II. I. Nastavak ugovornog razvoja

Ugovor o Evropskoj ekonomskoj zajednici, poznat kao „Rimski ugovor“, potpisan je 25. marta 1957. godine, a stupio je na snagu 1. januara 1958. godine. Za razliku od Pariskog ugovora, sklopljen je na neodređeno vrijeme.⁷ Ugovor je potpisalo istih šest država članica Evropske zajednice za uglj i čelik. Velika Britanija ponovo je pozvana, ali je ponovo odbila učešće. Novina ovog ugovoru je ta što se javlja na šest službenih jezika država članica uz propratne institucionalne izmjene. Za razliku od Pariskog, Rimski ugovor okrenut je ka stvaranju Zajednice koja se zasniva na zajedničkom tržištu širokog niza

---

5 Pariski ugovor broji oko 600 strana, pisan je samo na francuskom jeziku. Stoga i termin „supra“ preuzet iz francuskog jezika, a koji je se na određen način „udomaćio“ u stručnoj terminologiji, označava – iznad, nad, pa u konačnom značenju bi se mogao prevesti kao nadnacionalno.

6 Gordana Ilić-Gasmi, *Reforme Evropske unije*, Beograd, Prometej, 2004, str. 29–30.

7 Rimski ugovor, član 312, Ugovor o Evropskoj zajednici, član 214. i Ugovor o osnivanju Zajednice za atomsku energiju, član 208.

roba i usluga, kao i potreba da “se obezbijedi proces postepenog integrisanja – ujedinjene nacionalnih ekonomija zemalja potpisnica i da se obezbijedi u okviru Evropske ekonomske zajednice izjednačavanje uslova za slobodno kretanje kapitala, roba, usluga i radne snage i postepeno obrazovanje jedinstvene ekonomske politike...”⁸. S obzirom da je ovim ugovorom osnovana i Zajednica za atomsku energiju Euroatom, u tom trenutku formalno-pravno su egzistirale tri zajednice (Evropska zajednica za uglj i čelik, Evropska ekonomska zajednica i Zajednica za atomsku energiju Euroatom), a za svaku zajednicu paralelno su ustanovljene i njihove institucije (poseban savjet, posebna komisija, a zajednička Skupština i Sud). Zbog ovako konstituisanih institucija, ili jednostavnije rečeno njihova utrostručenja, bila je logična reorganizacija koja je i uslijedila u “Ugovoru o udruživanju” potpisanim u Briselu 8. aprila 1965. godine (stupio na snagu 1. jula 1967. godine). Tim ugovorom stvorena je jedinstvena institucionalna struktura za sve tri zajednice. Tako da je od tri komisije osnovana jedna, a od tri savjeta jedan. Taj proces pratile su i izmjene u službenim nazivima institucija, pa je za komisije novi naziv glasio “Komisija Evropskih zajednica”, a za savjet “Savjet Evropskih zajednica”. Interesantno je spomenuti i teritorijalnu disperziju institucija Zajednice, tako se sjedište Komisije i Savjeta nalazilo u Briselu, Suda u Luksemburgu, a Evropskog parlamenta u Strasbourgu, dok je Sekretarijat bio smješten u Luksemburgu. Ovakav rezultat institucionalnog razmještanja “pokazuje da i najsitniji zajednički interesi moraju ustuknuti pred nacionalnim”⁹.

I. II. II. Proces proširenja zajednice

Razvojem Zajednice javila se i potreba njenog proširenja. Iako je taj segment pravno definisan članom 237.¹⁰ Rimskog ugovora, interesantno je spomenuti političke prilike i dešavanja iz ranijih perioda, tačnije do početka šezdesetih godina. Naime, u tom periodu interesantna su nacionalna stajališta Velike Britanije prema Zajednici, koja se najblaže mogu okarakterisati kao politika omalovažavanja procesa udruživanja. Takvo stajalište je promijenjeno se promjenom političkog diskursa, kada je konzervativna vlada, koju je vodio

---

8 Mladen Bodiroža, *Evropska unija*, drugo dopunjeno izdanje, Banja Luka, Glas Srpske, 2006, str. 23.

9 T. C. Hartley, *Temelji prava Europske zajednice*, Rijeka, Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2004, str. 9.

10 Rimski ugovor, član 237.: ”Svaka evropska država može samoinicijativno tražiti da postane članica Zajednice”.

Harold Mekmilan¹¹, odlučila da zatraži članstvo u Zajednici 1961. godine. Tu se ujedno javljaju i prvi problemi sa Francuskom koja je u više navrata stavljala veto na pregovore o „ulasku Velike Britanije u Evropsku ekonomsku zajednicu, jer se (...) francuski predsjednik Šarl de Gol nikako nije mogao složiti sa tim da Velika Britanija bude članica Unije“¹². Takav politički stav proizlazio je iz njegova uvjerenja da ona „(...) nije imala namjeru da sa šest država stvara federalnu Evropu, već je željela da stekne pravo da iznutra kontroliše razvoj federalističkog projekta, da bi ga lakše sprečila ili usporila“¹³. Smjernice takvog projekta političke kontrole sem Londona dolazile su iz krugova vašingtonske politike, „čija je bit bila u tome da se novo europsko zajedničko tržište treba otvoriti uvozu iz Amerike i čvrsto zatvoriti u vojni savez NATO-a, u kojem su dominirali Britanci i Amerikanci“¹⁴. Zbog toga je Šarl de Gol svoje konstantne stavove u ispravnost veta pravdao riječima: „Velika Britanija ta koja se opredelila za Ameriku (...) i u okviru Zajednice, ona će biti njen Trojanski konj“¹⁵. Ovakvo stanje političke pat pozicije zadržat će se do njegove ostavke na mjesto predsjednika Francuske. Od tog trenutka dolazi do promjene cjelokupne političke klime unutar Zajednice prema politici proširenja. Promjena je predstavljala „ključ razvoja Evropske zajednice“ koji se nalazio „u rukama Žorža Pompidua, De Golovog nasljednika.“¹⁶ Novonastalu promjenu političkog raspoloženja iskoristila je diplomatija Velike Britanije na čelu sa novim premijerom Haroldom Wilsonom. Rezultat toga je potpisivanje „završnog akta“ 22. novembra 1972. godine o pristupanju Ujedinjenog

---

11 Harold Mekmilan vodio je politiku nacionalnog egoizma, koja se mogla najjednostavnije objasniti samim njenim shvatanjem iskazanim stavom da sve što je dobro za Veliku Britaniju, dobro je i za cijelu Zajednicu. Mimo toga, na polju spoljne politike dolazilo je do oslanjanja na politiku SAD-a, a taj odnos se u potpunosti kosio sa političkim stavovima Francuske na čelu sa predsjednikom Šarlom de Golom, koji je s toga osporavao ulazak Velike Britanije u Zajednicu. Za više podataka o politici Mekmilana v.: Henri Kisindžer, *Diplomatija*, Beograd, Vazal pres, 1999.

12 Pfetsch R. Frank, *Die Europäische Union, Geschichte, Institutionen, Prozesse*, (Evropska unija, Historija, Institucije, Procesi), Minhen, Wilhelm Fink Verlag, 1997, str. 43.

13 Sergio Romano, *Evropa, istorija jedne ideje*, Beograd, Filip Višnjić, 2008, str. 158. Ovdje se radi o upotrebi termina “federalna Evropa“, a sam Šarl de Gol nikada nije imao namjeru žrtvovati, niti na bilo koji način dovesti u mogućnost smanjenje ili rušenja suvereniteta Francuske u ime Zajednice.

14 F. Wilialiam Engdahl, *A Contury of War, AngloAmerican Oil Politics and The New World Order*, Dr. Bottiger Verlags-GmbH, 1993. Hrvatski prevod: *Stoljeće rata, Angloamerička naftna politika i novi svjetski poredak*, str. 132.

15 Sergio Romano, spomenuto djelo, str. 158.

16 Dezmon Dinan, *Sve bliža unija*, Beograd, Službeni glasnik, 2009, str. 71.

kraljevstva, Irske, Danske i Norveške u Zajednicu. Norveška se povukla iz ovog procesa nakon referenduma na kojem se većina njenih građana izjasnila protiv ulaska, dok su ostale tri države postale punopravni članovi Zajednice 1973. godine. Novo proširenje uslijedilo je 1. januara 1981. godine prijemom Grčke¹⁷, kao desete članica, a ulaskom Španije i Portugala¹⁸ 1. januara 1986. godine Zajednica se proširuje na dvanaest država članica. Ovim proširenjem broj stanovnika popeo se na “320 miliona i ona je time postala najveća industrijske država na svijetu”¹⁹. Fizičko širenje paralelno je pratio i proces produbljivanja ekonomske, ali i političke integracije. Evropska ekonomska zajednica je institucionalno dalje jačala preko novih ugovora, koji su sa sobom nosili nove nadležnosti. Tu su svakako pojavljuju i nova tijela za saradnju koja dodatno usložnjavaju institucionalnu arhitekturu. Osnivanjem Evropske unije preko Mاستrihtskog ugovora i njegovim članom 49, kojim je definisano „da svaka evropska država može podnijeti zahtjev za članstvo“, omogućen je i novi val proširenja u pravcu Austrije, Švedske, Finske (tzv. EFTA proširenje) koje su postale punopravne članice 1995. godine. Najveće proširenje u historiji ove organizacije desilo se 1. maja 2004. godine, koje se ujedno „...smatra jednim od najvažnijih koraka u cijeloj historiji evropskog procesa ujedinjenja“²⁰. Na ovaj datum deset država postale su punopravni članovi Evropske unije, (Estonija, Litvanija, Latvija, Poljska, Slovačka, Slovenija, Češka, Mađarska, Malta i Kipar). Poslije ovog procesa proširenja Unija je brojala dvadeset pet država članica. Posljednje proširenje je zaključeno sa 1. januarom 2007. godine ulaskom Bugarske i Rumunije. Nakon dvadesetšestogodišnjeg procesa proširenja, Evropska unija ima oko 480 miliona „svojih“ građana i 27 država članica, ali i “rasplinite granice”. ”Njih samo na severu i zapadu određuje geografija. Na jugu i istoku nije jasno dokle treba i dokle mogu da se protežu političke i privredne zajednice”²¹, što će biti predmet daljnjih rasprava oko evropskog proširenja, prije svega ulaska Republike Turske u Uniju. Ali, sa današnje vremenske distance, vidno je da su postojali i postoje različiti motivi

---

17 Grčka je prva država koja se u procesu udruživanja direktno pozvala na član 238. Rimskog ugovora.

18 Za više informacija pogledati: Ljerka Mintas-Hodak, *Uvod u evropsku uniju*, Zagreb, Mate, 2004. Biljeg Srebrenika br. 7. (Nermin Tursić, Konfuznost principijelosti Evropske unije u procesu proširenja), Srebrenik, 2009.

19 Grupa autora, *Povijest-Poslijeratno doba*, uredio Enrico Cravetto, Zagreb, Europapress holding, 2007 str. 203.

20 Fontaine Pascal, *Europa in 12 Lektionen*, (Evropa u 12 lekcija, Evropska komisija, Ured za službena objavljivanja), Luksemburg, 2003., str. 11.

21 Herfrid Minkler, *Imperije, logika vladavine svetom-od starog Rima do sjedinjenih država*, Službeni glasnik, Beograd, Albatros plus, 2010, str. 218–219.

država za članstvom u Uniji. Dok „male“ države svoje motive za članstvom iznalaze u ekonomskoj osnovi, dotad „velike“ države se ne zadovoljavaju samo ekonomskim, već je kod njih prevashodno izražen politički motiv članstva.

I. III. Transformacija zajednice u Uniju – kontinuitet ugovornih odnosa

Prva prava institucionalna „revolucija“ u toku evropskog udruživanja nastaje u posljednjoj deceniji prošloga stoljeća, kada se tri evropske zajednice Ugovorom iz Mاستrihta transformišu u Evropsku uniju (7. februara 1992. godine, a koji je stupio na snagu 1. novembra 1993. god.). Sam proces ratifikacije od strane država članica prošao uz dosta problema. Naime, Danska je tek nakon ponovljenog referendumu prihvatila Ugovor, dok su Francuski građani uz vrlo malu procentualnu razliku na referendumu ga prihvatili. Velika Britanija, u datom procesu imala je političke probleme koji su kulminirali do te mjere, da su mogli da izazovu i pad vlade. Nakon političke usaglašenosti i prebrođivanja nastale krize uz blage propratne političkih implikacija, na kraju Velika Britanija nije posljednja ratifikovala Ugovor. To je učinila Njemačka u procesu pred Ustavnim sudom. Tom prilikom, Njemački Ustavni sud u svojoj presudi jasno je omeđio “granice sudjelovanja Njemačke u federativnoj Evropi”.²² Ovakvi različiti politički stavovi država članica u procesu ratifikacije i usvajanja mogu se razumjeti, jer je Ugovor nosio značajne promjene konceptualne naravi Zajednice. Prije svih, „Evropska ekonomska zajednica je preimenovana u Evropsku zajednicu, a time je ujedno stvoren i novi politički entitet, Evropska unija“.²³ Osnovana je kao krovna organizacija koja se oslanja na tri stuba, i to:

- evropska zajednica, kao prvi stub,
- zajednička spoljna i sigurnosna politika, kao drugi stub, i
- saradnja u području pravosuđa i unutrašnjih poslova, kao treći stub.

Sem toga, Mاستrihtski ugovor je članom 17. uspostavio pojam državljanstva Evropske unije (“Evropska zajednica proglašava da je svaka osoba koja ima državljanstvo neke države članice istodobno i državljanin Unije”).²⁴ Ugovor je donio i jaču formu političkog udruživanja, koja se iskazuje kroz oblike

---

22 Presuda Njemačkog ustavnog Suda, slučaj “Brunner” iz 1993, preuzeto: Sajmon Hiks, spomenuto djelo, str. 130.

23 T. C. Hartley, spomenuto djelo, str. 7.

24 Shaw, ” The Many Pasts and futures of Citizenship in the European Union”, 1997., 22 EL. Rev. 554

spoljne politike, saradnje u unutrašnjim poslovima i pravosuđu (u drugom i trećem stubu), a kao najvažniji cilj svakako je realizacija plana o monetarnoj uniji i uvođenju zajedničke valute – eura. Ovim ugovornim dijelom nisu se obavezale Velika Britanija, Danska, već su zadržale svoje nacionalne valute. Također, problem socijalne politike Zajednice bio je predmet sadržaja Ugovora, u tzv. “Socijalnom poglavlju“. Zbog ponovnog protivljenja, ali na kraju i njegovog odbijanja od strane Velike Britanije usvojen je u drugom obliku, tj. rješenje je pronađeno u usvajanju “Ugovora o socijalnoj politici”, koji je preko sljedećeg “Amsterdamskog ugovora” inkorporiran u Mاستrihtski ugovor. Tim činom, ujedno je riješen i problem sa Velikom Britanijom oko ovog poglavlja.

Amsterdamski ugovor je predviđao i reforme u području zajedničke spoljne i bezbjednosne politike, uz osnivanje institucije „Visokog predstavnika za zajedničku spoljnu i sigurnosnu politiku“²⁵. Također, preko njega je i Šengensko stajalište²⁶ uvedeno u okvire Evropske unije posebnim protokolom o graničnoj kontroli (slobodno kretanje osoba iz jedne u drugu državu članicu).²⁷ Između

---

25 Članak 18. (bivši članak J stav 8.): “U pitanjima, koja ulaze u zajedničku vanjsku i sigurnosnu politiku Uniju predstavlja i Predsjedništvo (...)

Predsjedništvu pomaže **glavni sekretar Vijeća, koji vrši dužnost visokog predstavnika za zajedničku vanjsku i sigurnosnu politiku.**

Komisija je u potpunosti uključena u zadatke navedene u stavku 1. i 2, a ako je to potrebno, Predsjedništvu u tim zadacima pomaže država članica, koja će sljedeća preuzeti predsjedanje.

Kad god to smatra neophodnim, Vijeće može imenovati posebnog predstavnika za određena politička pitanja.”

26 1985. godine sklopljen je Šengenski ugovor (koji je unesen u Ugovor o Evropskoj uniji) između Francuske, Njemačke, Belgije, Holandije i Luksemburga u pravcu postupnog ukidanja kontrole na zajedničkim unutrašnjim graničnim prelazima. Taj ugovor je ujedno prethodio i Jedinostvenom evropskom aktu, kojim se potvrdila namjera liberalizacije unutrašnjeg tržišta za lica, robe, usluge i kapital, ali je stupio na snagu u Ugovoru o Evropskoj uniji. Glavne tri tačke Ugovora odnose se na slobodno kretanje svih građana država, koje su potpisale Ugovor, svih stranaca, koji su ušli legalno u jednu od država potpisnica Ugovora, usklađivanje vizne politike, kretanja i boravaka stranaca, saradnja granične i carinske policije u borbi protiv kriminala, poreske utaje, ilegalnog useljavanja, trgovine ljudima, oružjem i drogom, kao i ukidanje kontrole na zajedničkim i pojačane kontrole na vanjskim granicama. Ugovorom je također utvrđeno da ako je jedna država odbila ili odobrila nekom građaninu, koji nije državljanin Unije, ulazak, sve ostale države članice dužne su prihvatiti tu odluku.

27 Ovaj segment Ugovora ponovo je osporila Velika Britanija za svoj teritorij ističući da je ona ostrvska zemlja i to uz trajnu mogućnost odbijanja, dok je slično učinila i Danska, ali joj Ugovorom definisana ograničena mogućnost odbijanja spomenutih ugovornih odredbi.

ostalog, Ugovor u svom sadržaju posjeduje i načelo o “bližnjoj saradnji”, koja predstavlja mogućnost, tj. dozvolu državama članicama da mogu nastaviti sa ubrzanim tokom udruživanjem, a u isto vrijeme omogućavajući drugima državama članicama da u tome ne sudjeluju. Spomenuti Amsterdamski ugovor potpisan je 1997. godine (stupio na snagu 1. maja 1999. godine).

Sljedeći ugovor, koji je svakako predstavljao veliki korak u razvoju Evropske unije je Ugovor iz Nice. Potpisan je 21. februara 2001, a stupio je na snagu 1. februara 2003. godine. Glavna njegova karakteristika je reforma političkih institucija Unije i njihova adaptacija za daljnji proces proširenja koji je uslijedio 2004. godine.

Potpisivanjem posljednjeg “Lisabonskog ugovora” ponovo su unesene izmjene u funkcionisanju Evropske unije. Ugovor u svom sadržaju posjeduje veliki broj ustavnih odredbi, pa mu zbog toga neki autori daju atribut „ustavnih ustupaka”. Danas, manje više svima su poznati problemi njegove ratifikacije, kao i negativan ishod prvog rezultata referendumu u Irskoj. Zbog toga, usvojen je nakon ponovljenog referendumskeg procesa irskih građana, i okončanja procesa ratifikacije od preostalih država članica koje to nisu završile. Stupanje na snagu omogućilo je potpisivanje češkog predsjednika Valclava Klause u ime Češke Republike (kao posljednje države članice u procesu). Taj čin, ujedno je omogućio da spomenuti ugovor stupi na snagu 01. Decembra 2009. godine, preko člana 6.2. koji definiše, da će ugovor „stupiti na snagu prvog dana narednog meseca posle deponiranja posljednjeg ratifikacionog instrumenta države potpisnice koja je poslednja ispunila ovu formalnost.”²⁸

Glavne promjene koje ugovor donosi u institucionalnoj organizaciji u Evropskoj uniji odnose se na, uvođenje stalnog predsjednika Evropskog savjeta, visokog predstavnika za spoljnu i zajedničku bezbjednosnu politiku (koji ujedno obavlja dužnost potpredsjednika Evropske komisije), novog sistema glasanja, te ukidanje sistema rotirajućeg predsjedništva Evropskog savjeta. Spomena radi, čelnici Evropske unije za predsjednika su izabrali belgijskog premijera Hermana van Rompuya, a za visokog predstavnika za spoljnu i zajedničku bezbjednosnu politiku Cetherine Ashton koja dolazi iz Velike Britanije. Bitnost ovakve institucionalne adaptacije, koja ujedno uspostavlja i novi odnos među državama članicama, švedski premijer Fredrik Reinfeldt je opisao riječima: “Stupanjem na snagu Lisabonskog ugovora počinje nova era u suradnji između država članica Evropske unije. S Lisabonskim ugovorom Unija će se bolje moći suočiti s izazovima globalizacije. Završeni su dugot-

---

28 Reformski ugovor EU iz Lisabona, priredio Milutin Janjević, Službeni glasnik, Beograd, 2008, str.122.

rajni naponi da Europa dobije novi okvir. Sada počinje nova era...”²⁹ Nakon takvih riječi jasno je da će ovaj ugovor postati osnovni dokument za djelovanje Evropske unije u narednim decenijama.

II. Pogled iz drugog kuta

II. I. Ugovorni proizvod – Evropska unija i pitanje suvereniteta država članica

Posmatrano iz današnje perspektive, jasno je da Unija ima svoje osnivačke akte kao primarne, ali i svoje sekundarne izvore prava³⁰, zatim, ima svoje institucije koje djeluju nadnacionalno, tj. nezavisno od država članica (ali uz njihovu saradnju), ima svoj parlament, Evropski parlament, koji se od 1978. godine bira na opštim i direktnim izborima u svim zemljama članicama. Odluke koje donose institucije Evropske unije, imaju direktno i neposredno dejstvo prema građanima država članica ali istovremeno obavezuju i države članice, bez obzira da li su one u procesu donošenja glasale za njih ili ne. Sem toga, zajedničke institucije se brinu o poštovanju i zaštiti uspostavljenog ali i harmonizovanog pravnog sistema. Za to je zadužena Komisija Evropske unije, koja nadzire primjenu i poštovanje komunitarnog prava u državama članicama, pa se s toga često naziva “čuvarica integracija”. Ipak, ključni garant usklađene primjene prava Evropske unije je Evropski sud pravde, čija je zadaća da tumači osnivačke ugovore, sprovodi sudsku kontrolu zakonitosti zakonodavnih i izvršnih akata. Njegove presude su predstavljale i predstavljaju jedan od važnijih izvora prava u procesu konstitucionalizacije, s obzirom da su obavezujuće i konačne na cijelom prostoru Evropske unije. Zbog toga je u naučnoj literaturi poznat i kao „tvorac federalizma“. Uz sve ove karakteristike, današnja Evropska unija, može smatrati pravnim i političkim entitetom, koji ima neka obilježja međunarodne organizacije, konfederacije, ali i vrlo prepoznatljivih elementima federalizma. Zanimljivo je da su “federalni faktori najjače izraženi u odnosu na pravosudni i pravni sistem, a najslabije na polju politike”.³¹ Boljem shvatanju, nezaobilazan je spomen činjenice da u definisanoj ugovornoj mogućnosti Evropska unija usvaja odluke obavezujućeg kara-

29 Izvor: Beta, 1. 12. 2009. godine

30 Nastaju kao proizvod rada njenih institucija, a to su: uredbe, uputstva, odluke, preporuke i mišljenja. Treba napomenuti da Evropska unija ne posjeduje mehanizme provođenja, već samo kontrole. Mehanizmi provođenja su u direktnoj ingerenciji država članica, pa i njihova efikasnost zavisi od spremnosti implementacije od države članice, tako da je u 2000. godini, od usvojenih 86 obavezujućih akata, njih samo pet je provedeno.

31 Matijas Herdegen, *Evropsko pravo*, Rijeka, Pravni fakultet u Rijeci, 2005.

ktera za države članice, ali je pravi uticaj oblikovan nacionalnim sistemima upravljanja. Također, države članice imaju monopol u njihovom izvršavanju (od 83 direktive koje su se trebale provesti u 2000. godini, provedeno ih je samo 5), dok je kontrola provođenja u nadležnosti organa Evropske unije. S druge strane, po mišljenju i stavovima Sajmona Hiksa³², Evropska unija ima i jedinstven politički sistem. Iz ovakvih navedenih različitih teorijskih pristupa, jasno se uočava da Evropska unija ne posjeduje sve elemente koje posjeduje jedna savezna država zasnovana na principu ustavnog uređenja. Posjeduje: državljanstvo (koje ne zamjenjuje nacionalno, već ga samo dopunjuje), teritorij (koji proizlazi od nacionalnog teritorija država članica), monetu, ali ne i mogućnost legitimne upotrebe sile kao ni državni suverenitet. Očigledan nedostatak spoljnog suvereniteta primjetan je u međunarodnom pravnom poretku. On se izražava u nemogućnosti nezavisnog djelovanja Evropske unije u odnosu na države članice, odnosno u nemogućnosti nadilaženja interesa država članica. U pogledu teritorija, potrebno je istaći da, „Evropsku uniju čini teritorij država članica”. Na osnovu toga, ako posmatramo Evropsku uniju sa klasičnog „veberijanskog“ stanovišta, primijetit ćemo, da ideji o Evropskoj uniji kao državi oduzeta su ključna uporišta-unutrašnja prinuda i spoljni suverenitet (jer u tom slučaju nedostaju dva najvažnija konstitutivna elementa koje posjeduje jedna država). Međutim, neophodno je istaći, da su države članice pitanje vlastitog suvereniteta u nekim elementima dobrovoljno ujedinile kao sistemsku korist u Uniji,³³ ali uz činjenicu da državni suverenitet i dalje ostaje ekskluzivno pravo država članica. Otvaranjem pitanja ostvarenja suvereniteta država unutar Evropske unije, neophodno je naglasiti i to, da se ona temelji na saradnji suverenih država. Sve su one članice Ujedinjenih naroda. Također, jedino države članice posjeduju sposobnost da oblikuju ugovore na kojima se temelji Evropska unija (države članice se nazivaju strane ugovornice, gospodari ugovora ili pak izraženo njemačkom terminologijom „Heren de Verträge“). Samim tim, i prenos određenih državnih ovlasti na evropski nivo ne znači odustajanje od zahtjeva pojedinih država članica za vlastitim suverenitetom, već naprotiv, to predstavlja određenu spremnost na ostvarivanje suverenih prava u sistemu udruženih asocijacija. Time države članice ostaju centralne jedinice sistema na koji se prepisuje „državni suverenitet”. Razmatrajući i analizirajući

---

32 Za više informacija pogledati: Sajmon Hiks, *Politički sistem Evropske unije*, Beograd, Službeni glasnik, 2007.

33 Shvatanje Evropskog suda pravde pitanje pravnog suvereniteta EU u stvaranju Evropskog ekonomskog prostora, iznesen je kroz Slučaj 1/91, EEA I (1991), ECR 1-6079 i 1/92, Eea II (1992), ECR 1-2821, (...) izjasnio se „da predloženi sporazum o EEA ugrozio nezavisnost i suverenost EU“, preuzeto: Sajmon Hiks, spomenuto djelo, str. 130.

razne stavove u komparaciji sa postojećim dominantnim teorijama evropskog udruživanja, zaključujemo, da sama (ranije spomenuta) izgradnja „supranacionalnih“ institucija ne predstavlja razgrađivanje postojećih državnih struktura kao procesa desuverenizacije. Naprotiv, nacionalna formacija je ta koja je temeljna za legitimitet evropskih integracija, a nacionalna država je osnova za to. Mada, ne isključujući dosadašnja iskustva koja su ukazala na potrebu za određenom adaptacijom nacionalne suverenosti u procesu evropskog udruživanja. Takvu procesualnost, Margaret Thatcher je 1975. godine, u vrijeme engleskog referenduma o Evropi, opisala riječima: “Gotovo svaki veliki narod je bio prisiljen od strane pritisaka poslijeratnog svijeta na ‘bazen’ značajnih područja suvereniteta kako bi se stvorili učinkovitije političke jedinice.”³⁴

Kao poseban akcent ovakvim shvatanjima Evropske unije, nezaobilazan je predmet Brunner (Das Maastricht Urteil) Ustavnog suda Njemačke, koji je u nastojanju da odredi pravni karakter Evropske unije, donio oduku u kojoj jasno stoji da: “Evropska unija još ne predstavlja saveznu državu.”³⁵

U daljnjem dijelu sudske odluke Ustavni sud je precizirao *obiter dictum* određivši Evropsku uniju savezom suverenih država (Staatenverbund),³⁶ i to riječima:

“Obavljanje suverene vlasti putem saveza država (Staatenverbund) poput Evropske unije temelji se na dozvoli država koje ostaju suverene i koje u međunarodnim stvarima uglavnom djeluju kroz svoje vlade i nadziru procese integracije.”³⁷

Da bi još jasnije bilo određenje Evropske unije, Ustavni sud je u daljnjem tekstu odluke pojasnio, da:” Ugovor o Uniji (...) uspostavlja savez država (Staatenverbund) radi ostvarivanja sve tješnje unije evropskih naroda (organizovanih u države), a ne državu koja se temelji na narodu jedne evropske države.”³⁸

---

34 J. H. H. Weiler, Harvard, Jean Monnet Working Paper, MA 02138 USA, str. 7–8

35 Hobe, Stephan, the German state the Maastricht Decision, 37 German Y.B.Int'l L. 81994,113, 125, 126.

36 Usporediti sa: Mathhijas Herdegen, Maastricht and the German constitutional Courth: Constitutional retrainrs for an “Ever Closer Union”, 32 common Mkt. L.rev. (1994.) 235–241. (slične odredbe u svojim ustavnim presudama donijeli su italijanski i danski ustavni sudovi, kao i češki ustavi sud prilikom izjašnjavanja oko usvajanja i ratifikacije Lisabonskog ugovora).

37 1 Common Mkt. L. rep. 57, 88., tačka 46. C. Odluke (1994)

38 1 Common Mkt. L. rep. 57, 89., tačka 51. Odluke (1994)

Također, ustvrdio je, da na osnovu svog ovlaštenja da brani osnovna prava i principe demokratije definisane “Osnovnim zakonom”, ima nadležnost, da može proglašavati zakone Evropske unije *ultra vires* ukoliko su u suprotnosti sa Osnovnim zakonom (u saradnji sa Evropskim sudom pravde). Na kraju, i napomena, “da nemački parlament zadržava pravo prenosa (povlačenja) nadležnosti Vlade Nemačke na organe Evropske unije.”³⁹

Analogno ovome, i engleski Dom lordova u svojoj raspravi o Ugovoru iz Mاستrihta, ustvrdio je, da formiranje Evropske unije ne predstavlja narušavanje suvereniteta Ujedinjenog Kraljevstva, niti suprematija komunitarnog prava u odnosu na rad Parlamenta. To brani činjenicom, da je Ujedinjeno Kraljevstvo država ugovornica i da se može povući iz organizacije kad god osjetiti potrebu za takvim činom, te takvu odluku stavlja kao apsolutnu mjeru zaštite nacionalnog suvereniteta.

Moramo spomenuti i to da deskripcija Evropske unije od Ustavnog suda Njemačke naišla je na različite shvatanja i kritike, pa i one koje se ističu kao inkompatibilne sa temeljnom idejom evropskih integracija, a time i Evropske unije.

Prema mišljenju Hailbronnera, sadašnje određenje Evropske unije je kompatibilno sa oblikom konfederalnog uređenja koji se temelji na konceptu suvereniteta država članica, a koje je proizašlo, i koje se izvodi međunarodnog javnog prava.

Sličnog stave je i Dinstein, koji smatra, da je Evropska unija u sadašnjim političko-pravnim konturama osnovana u prošlom stoljeću (misleći na XIX) bila bi konfederacija.

Rezimirajući izneseno, a oslanjajući se na ukazano iskustvo historijske amplitude, zaključujemo, da suverenitet u regionalnoj makroekonomskoj organizaciji kakva je Evropska unija ostaje dinamičan koncept. Ako posmatramo sa aspekta kelzenijanske perspektive,⁴⁰ tada ne možemo reći da suverenost država Evropske unije predstavlja apsolutnu kategoriju, a ako pak sa jelinekovske ili nojmanovske,⁴¹ u tom slučaju nepravedno bi bilo ne spomenuti da on još uvijek predstavlja apsolutno dobro. Komparirajući ta dva pristupa, primijetiti ćemo, da je on u pojedinim elementima ublažen, ali suverenitet još uvijek nije otpisan. Na ovaj način i same države unutar udružene asocijacije kakva

---

39 Sajamon Hinks, spomenuto djelo, str. 136.

40 Pogledati: Hans Kelzen, *Problem suverenosti i teorija međunarodnog javnog prava*, Beograd, Službeni glasnik, 2003.

41 Pogledati: Franc Nojman, *Vladavina prava*, Beograd, Filip Višnjić, 2002.

je Evropska unija, bivaju prinuđene da posreduje između „sile i razuma, postojanja i norme.“

Na kraju svega ostaje otvoreno pitanje, da li su konačno definisanje Evropske unije dali Endrju Moravčik i Đandomeniko Majone,⁴² sinonimno karakterišući je kao “regulatornu državu zaduženu samo za redistribuciju vrijednosti“? Iz svega prikazanog proizlazi jasan zaključak da je „Evropska Unija organizacija *sui generis*, a ne država zasnovana na demokratskim principima,⁴³ mada ona svojom originalnošću i specifičnošću nadilazi sve do sada poznate tipologizacije međunarodnih organizacija. Upravo zbog toga Evropska unija danas uspostavlja potrebu za novim standardima teorijskog pristupa i rasprava u pravno-političkoj teoriji i praksi.

Umjesto zaključka – perspektiva daljnje integracije

Pitanja sa kojima se Evropska unija u ovom trenutku bavi nakon ratifikacije i usvajanja Lisabonskog ugovora,⁴⁴ koji je „zamjena za Ustav Evropske unije“⁴⁵ (jer sadrži veliki broj ustavnih odredbi koje su inkorporirane u njegov sadržaj) je problem unutrašnje krize, iznalaženje odgovora na probleme međunarodnog ekonomskog gibanja zahvaćenog procesom recesije, problemom evropske zone, uz istovremeno zaključivanje pregovora o pridruživanju Islanda i Republike Hrvatske. Kada se pogleda sa ove vremenske distance uz postojeće probleme koji opterećuju Evropsku uniju, postaje jasno, da Lisabonski ugovor koji je došao kao kompromis država članica u zamjeni za ustav, u svojoj svojoj pravnoj sadržini ne može nadomjestiti sve propuste koji su nastali sa neusvajanjem ustava Evrope (iako ovdje treba naglasiti da ustav ništa više nije narušavao niti zadirao u suverenitet država članica od spomenutog ugovora). Osnovna praznina vidna je u tome, što se izgubio jači element koji bi dao novi oblik udruživanja zasnovanog na formi ustavno-pravnog poretka. Međutim, i takvu mogućnost u budućnosti ne treba u potpunosti isključivati. Trebamo se prisjetiti da je nakon neuspješnih referenduma u Francuskoj i Holandiji po pi-

---

42 Spomenuti autori smatraju se kao dva najveća imena u proučavanju Evropske unije.

43 Presuda Njemačkog ustavnog suda, slučaj „Brunner“, iz 1993. godine.

44 Za više informacija pogledati: Nermin Tursić, *Ugovorno i ustavno uređenje Evropske unije*, magistar rad, Pravni fakultet Univerziteta u Tuzli.

45 Od 448 članova koliko sadrži Ustav, prema procjeni Evropskog nadzornog odbora njih 440 je u izvornoj ili balažnoj modificiranoj formi sadržano u Lisabonskom ugovoru. Podaci prema Nilu Gardineru, koji je viši analitičar u politici evropske poslove, u: Margaret Thatcher (Centar za slobodu) i Kathryn Shelby (Cullom Davis Instituta za međunarodne studije, na Heritage Foundation).

tanju usvajanja spomenutog ustava Unija ušla u krizu, ali ne treba zaboraviti poteškoće koje su je pratile u prošlosti, kao što su: odbijanje ratifikacije ugovora o Evropskoj odbrambenoj zajednici u pedesetim, paralizovanje rada Savjeta Evropske zajednice od strane Francuske u šezdesetim, krize oko britanskog budžeta u sedamdesetim godinama, ponovljenim danskog referenduma povodom prihvatanja Mاستrihtskog ugovora, te irske drame oko usvajanja Lisabonskog ugovora (uz napomenu da su iz njegovog sadržaja izbrisani simboli, kao i druge sporne odredbe koje su mogle da se protumače kao nastanak „evropske države“ na štetu njenih članica). Uprkos svemu nabrojanom, u periodu od nepunih šezdeset godina postojanja uspjela da izgradi solidnu pravnu strukturu zasnovanu na ugovorima koji prema mišljenju Evropskog suda pravde, imaju „ustavno-pravne elemente.“⁴⁶ Ipak, nema sumnje da je sadašnji zastoj u izgradnji ustavnog poretka ozbiljan udarac višegodišnjem naporu uloženom u zaokruživanje pravno-političkog sistema Evropske unije. Iz toga proizlazi, da postojeći ugovorni odnos više se zasniva na održavanju ideje zajednice nego ideje jedinstva, iako se ona pokazala funkcionalnom uz sve spomenute teškoće koje su je pratile u toku njenog postojanja. Ovakva situacija više odgovara državama članicama, jer na taj način i sam suverenitet država Evropske unije ostaje dinamičan koncept. Pogled iz druge perspektive, pokazuje nam da su države članice u ovakvoj političkoj organizaciji ujedinile dio državnog suvereniteta, ali taj čin nije suštinski ili pak posebno bitno promijenio osjećaj za nacionalnu dobrobit, već naprotiv. Uređenje evropske unije predstavlja jedinstven način stvaranja sistema suverenih država. Tako da integracija „uključuje prilagođavanje nacionalnog suvereniteta novim okolnostima, ali ne i njegovo ukidanje. Centralne institucije i evropski pravni sistem jačaju, a da pritom institucije država članica ne slabe. Članstvo u evropskom projektu oduvek se shvatalo kao sredstvo očuvanja nacionalnih država u Evropi.“⁴⁷ Takvo unijsko uređenje, ni na koji način ne ugrožava ni nacionalni identitet naroda država članica. Upravo taj odnos protektivnog nacionalnog identiteta, govori nam da će suverena država nacija biti s nama u budućnosti, čak i ako se njen utjecaj u nekim oblastima politike umanja u odnosu na komparaciju i shvatanja sa suverenim konceptom iz prošlosti. U međuvremenu, daljnjom izgradnjom potrebe za sistemskom nužnosti, države Evropske unije će i dalje na najbolji način zaštititi svoje ekonomske interese u savremenim procesima globalnih izazova sa kojima se svakodnevno suočavaju, ne oklijevajući da neka od

---

46 Evropski sud pravde u Mišljenju 1/92, Eea II (1992), ECR 1-2821, potvrdio je da „Ugovor o evropskoj uniji predstavlja ustavnu povelju Zajednice zasnovanu na vladavini prava.“

47 Pol Tejlor, *Kraj evropske integracije*, Beograd, Službeni glasnik, Albatros plus, 2010, str. 17.

svojih suverenih prava zajednički usmjere u pravcu zajedničkog postizanja cilja (očuvanje evropske zone). A to znači, da takvo stanje i dalje ostavlja otvoreno pitanje, na koji će se način kretati ovakav razvoj i kako će on uticati na dalju evoluciju Evropske unije?! Slično ovom, u formi poruke, ali i otvorenog pitanja postavio je i francuski premijer Francois Fillon u londonskom listu *The Times* svome britanskom kolegi Davidu Cameronu, rekavši: „Evropa je na povijesnoj prekretnici. Pitanje je treba li je nastaviti graditi na postojećim temeljima ili sve prepustiti sudbini. Za konsolidaciju eura i eurozone, morat ćemo uskladiti svoje gospodarske, fiskalne i socijalne obaveze, znači pojačati integracije.“ Dok se bude čekao odgovor, ostaje jedno sigurno, Evropske unija će svoj dinamički proces razvoja nastaviti u pravcu zamisli jednog od njenih idejnih tvoraca, Roberta Šumana, koji je davne 1951. godine proročanski rekao: “Evropa neće biti stvorena odjednom, niti prema samo jednom planu (...).”⁴⁸

Literatura

1. Mladen Bodiroža, *Evropska unija*, drugo dopunjeno izdanje, Banja Luka, Glas Srpske, 2006.
2. Held Dejvid, *Demokrtija i globalni poredak*, Beograd, Filip Višnjić, 1997.
3. Dezmon Dinan, *Sve bliža unija*, Beograd, Službeni glasnik, 2009.
4. F. Wilialiam Engdahl, *A Contury of War, AngloAmerican Oil Politics and The New World Order*, Dr. Bottiger Verlags-GmbH, 1993. Hrvatski prevod, *Stoljeće rata*, Angloamerička naftna politika i novi svjetski poredak.
5. R. Pfetsch Frank, *Die Europaische Union, Geschichte, Institutionen, Prozesse*, (Evropska unija, Historija, Institucije, Procesi), Minhen, Wilhelm Fink Verlag, 1997.
6. Frensis Fukujama, *Gradenje države*, Beograd, Filip Višnjić, 2007.
7. Grupa autora, *Povijest, poslijeratno doba*, uredio Enrico Cravetto, Zagreb, Europa-press holding, 2008.
8. T. C. Hartly, *Temelji prava Europske zajednice*, Rijeka, Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2004.
9. Mathijas Herdegen, *Maastricht and the German constitutional Courth: Consstitutional retrains for an “Ever Closer Union”*, Mkt. L., 1994.
10. Matijas Herdegen, *Europsko pravo*, Rijeka, Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2005.
11. Gordana Ilić-Gasmi, *Reforme Evropske unije*, Beograd, Prometej, 2004.
12. Hans Kelzen, *Problem suverenosti i teorija međunarodnog javnog prava*, Beograd, Službeni glasnik, 2003.

---

48 Šumanova deklaracija, str. 15. (dostupno na: www.evropapokret.co.yu).

13. Henri Kisindžer, *Diplomatija*, Beograd, Vazal pres, 1999.
14. Herfrid Minkler, *Imperije, logika vladavine svetom – od Starog Rima do Sjedinjenih Država*, Beograd, Službeni glasnik, Albatros Plus, 2010.
15. Deša Mlikotin-Tomić, *Pravo Evropske ekonomske zajednice – pravni akti i dokumenti*, Informator, Zagreb, 1989.
16. Franc Nojman, *Vladavina prava*, Filip Višnjić, Beograd, 2002.
17. Fontaine Pascal, *Europa in 12 Lektionen* (Evropa u 12 lekcija, Evropska komisija, Ured za službena objavljivanja), Luksemburg, 2003.
18. Reformski ugovor EU iz Lisabona, priredio Milutin Janjević, Beograd, Službeni glasnik, 2008.
19. Sergio Romano, *Evropa – istorija jedne ideje*, Beograd, Filip Višnjić, 2008.
20. Shaw, "The Many Pasts and futures of Citizenship in the European Union", 1997.
21. Pol Tejlor, *Kraj evropske integracije*, Beograd, Službeni glasnik, Albatros Plus, 2010.
22. Uvod u Evropsku uniju, priredila, Ljerka Mintas-Hordak, Zagreb, Mate, 2004.
23. Džozef Vajler, *Ustav Evrope*, Beograd, Filip Višnjić, 2002.
24. J. H. H. Weiler, Harvard, Jean Monnet Working Paper, SAD.

Pravni izvori

1. **Pariski ugovor** – Ugovor o osnivanju Zajednice za uglj i čelik, 1951. (dostupno na: <http://www.europa.eu.int/eur-lex/en/treaties/>).
2. **Rimski ugovor** o osnivanju Evropske ekonomske zajednice (EEC). Ugovor o osnivanju Zajednice za atomsku energiju (Euroatom) 25. marta 1957. (dostupno na: <http://www.europa.eu.int/eur-lex/en/treaties/>).
3. **Mastrihtski ugovor** – Ugovor o Evropskoj uniji (Treaty on European Union), 7. februar 1992. (dostupno na: <http://www.europa.eu.int/eur-lex/en/treaties/>).
4. **Amsterdamski ugovor**, 2. oktobar 1997. (dostupno na: <http://www.europa.eu.int/eur-lex/en/treaties/>).
5. Odluka ustavnog suda SR Njemačke „Brunner” (Das Maastricht Urteil).
  - 1 Common Mkt. L. rep. 57, 88., tačka 46. C. Odluke (1994).
  - 1 Common Mkt. L. rep. 57, 89., tačka 51. Odluke (1994).

Ostali izvori

1. Nermin Tursić, *Ugovorno i ustavno uređenje Evropske unije*, magistar rad, Tuzla, Univerzitet u Tuzli.
2. *The Times*, London, 13. januar 2011. godine.

Korisne internetske stranice

1. <http://www.cnn.com/SPECIALS/2000/eurounion/story/enlarge>.
2. <http://www.euractiv.com/cgi-bin/cgint.exe>.
3. <http://www.jean.monnet.net/usindex.html>.
4. <http://www.europa.eu.int/eur-lex/en/treaties/>.
5. <http://www.evropapokret.co.yu>.